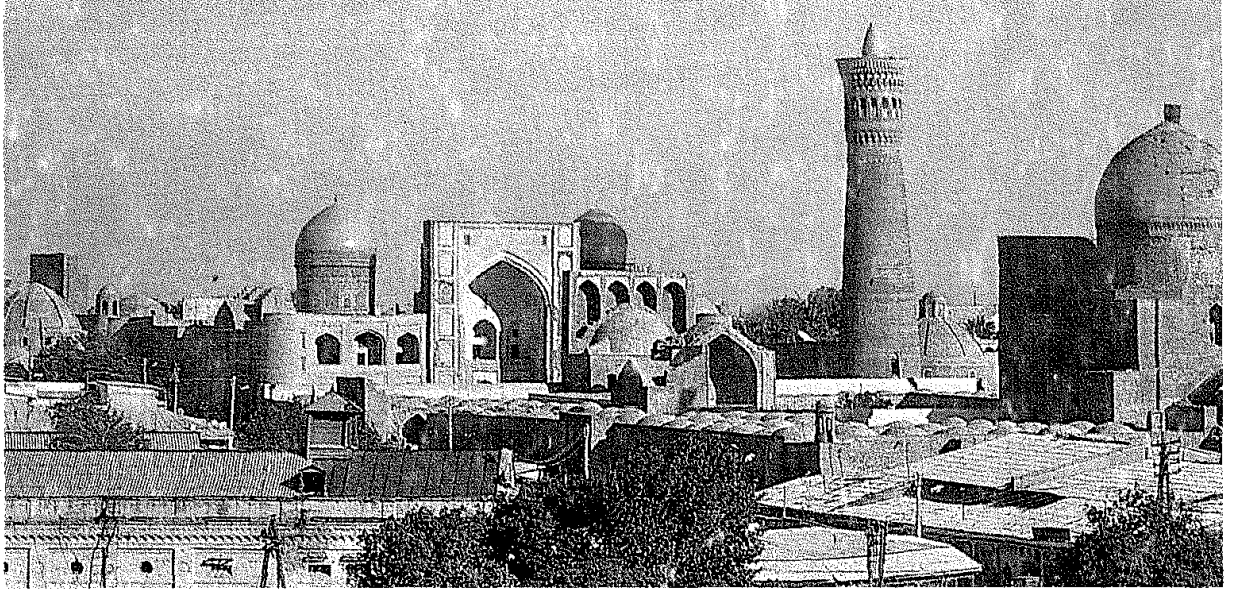

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 22

BÜYÜK TÜRK - İSLÂM BİLGİNİ

B U H Â R İ

(811- 869)

-ULUSLARARASI SEMPOZYUM-

18-20 HAZİRAN 1987

Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? / Âyet

Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin.

BUHÂRİ

Buhâri Kongresi Tebliğleri

18-20 Haziran 1987

KAYSERİ

EDİTÖR

Prof.Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir)

Her Hakkı Saklıdır

ISBN: 975-8013-14-9

Dizgi-Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ - 1996

BÜYÜK TÜRK-İSLÂM ÂLİMİ İMAM BUHÂRÎ'NİN İLMİ ŞAHSİYETİ

Doç. Dr. Ramazan AYVALLI*

Her meşhûr kimsenin, meselâ dirâyetli bir devlet adamının, faziletli bir ilim adamının, muvaffak bir ticâret veya iş adamının, şöhretli bir sanatkârın ve herhangi bir spor dalındaki rekortmenin, bulunduğu mevki ve makama gelmeden önceki hayâtı, yetişme tarzı, elde ettiği şöhrete nasıl ulaştığı dâimâ merak edilir.

Hadîs âlimlerinin en büyüğü diye anılan, hazırladığı kitâbı, Allah kelâmı Kur'an-ı Kerîm'den sonra, dünyanın en kıymetli, en doğru, en sağlam kitâbı kabul edilen bir âlim olan İmâm Buhârî'nin de ilme başlama yaşı, ilim öğrendiği merkezler, hocaları ve bunların adedi, ilim tahsîli için yaptığı seyâhatlar, tahsîl ettiği ilimler ve hadîs ilminde elde ettiği pâyeye, hocalık yaptığı merkezler, yetiştirdiği talebe ve bunların sayısı, tasnîf ve te'lîf ettiği eserler, eserlerin, özellikle "el-Câmiu's-Sahîh"inin ilmî kıymeti merak konusu olabilir. İşte biz, "Büyük Türk-İslâm Âlimi İmâm Buhârî'nin İlmî Şahsiyeti" başlıklı⁽⁹⁾ tebliğimizde, -tebliğimizin hacmi ve vaktin müsâadesi nisbetinde-bu konulara birer nebze de olsa temâs etmek istiyoruz.

Bilindiği üzere hadîs âlimleri, küçükten büyüğe doğru, râvî (müsnid), muhaddis, hâfız, şeyhu'l-hadîs, imâm, huccet ve hâkim şeklinde derecelendirilir. Büyük âlim Muhammed bin İsmâîl bin İbrâhîm bin Muğîre bin Berdizbe el-Cu'fî el-Buhârî, bu mertebelerin hepsini geçmiş, mezkûr ilmî lakapların hepsini ihrâz etmiş ve hadîs ilminde en yüksek makama ulaşmıştır.

Hicrî 194 yılının 13 Şevvâl Cum'a günü, cuma namazından sonra (M.21 Temmuz 810), Mâveraünnehr'in en büyük şehirlerinden biri olan Buhârâ'da doğan, Ebû Abdillah Muhammed bin İsmâîl el-Buhârî, küçük yaşta, yetim bir çocuk olarak ilim tahsîline başlayıp zamanında okunması âdet olan ilim ve fenleri okumuştur. İlk öğrenimini bitirdikten sonra, ağırlıklı olarak hadîs ilmine yönelmiş, ez-Zehbî'nin de kaydettiği gibi ilk def'a hadîs dinlemesi, H.205 (M.820) senesinde olmuştur. Bu sâhada aşkla, şevkle çalışmaya başlamıştır. Öyle ki her gece, en az onbeş-yirmi def'a, hâtırına gelen hadîsleri yazmak için yatağından kalkıp mumunu, kandilini (lambasını) yakacak ve abdest alacak derecede bu işin üzerine düşmüştür.⁽²⁾

Buhârî, doğduğu yer olan ve o zamanın önemli ilim merkezlerinden birini teşkil eden Buhârâ'da, zekâsının keskinliği, hâfızasının kuvveti ve kabiliyetinin üstünlüğü ile etrafındakilerin hemen dikkatlerini üzerine çekmiş, onların hayret ve takd-

*) İstanbul Marmara İlahiyat Fakültesi

2. A. Faruk Meyan, İslâm Meşhurları Ansiklopedisi, Hikmet Gazetecilik Ltd. Şti. (Tan Matbaası), İstanbul 1970, I, 189-190; Abdüllatif Uyan, Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi, Berekât Yayınevi, Bayrak Yay. Mat.Koll.Şti. İstanbul, 1983, I, 496-504; Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâiretül-Maârifil-İslâmiyye, el-Buhârî maddesine ilâve, III, 421-426; Tezkiretül-Huffâz, Dâru İhyâi't-Tünâsi'l-Arabî, Tarihsiz, Beyrut, II, 555.

îrlerini kazanmış, bu ilk tahsîl yıllarında, bilhassa hadîs ilmini öğrenmeye karşı büyük bir ilgi duymaya başlamıştı. Kendisine, hadîs ilmini öğrenmeye nasıl başladığı sorulduğunda, "Bu ilmi öğrenmeye kâtipler arasında kâtiplik yaparak başladım. On yaşına kadar böyle devâm ettim" cevâbını vermiştir. On yaşından itibaren hadîs âlimlerinin derslerine devâm etmeye başlamış, henüz onbeş yaşına girmeden yetmişbin hadîs-i şerîf ezberlemişti. Bu acîb(garîb) hâdiseyi duyanlar, "hakîkten bu kadar hadîs-i şerîfi ezberledin mi?" diye sorduklarında, onlara, "evet, hattâ yetmişbinden fazladır; ayrıca bu hadîslerin kimler tarafından rivâyet edildiğini, râvîlerin doğum ve ölüm tarihlerini de biliyorum" cevâbını vermiştir⁽³⁾.

O, muhaddis ve hâfız olduğu gibi aynı zamanda fakîh, tarihçi ve diğer birçok ilimlerle meşgûl olmuş bir kimsedir⁽⁴⁾. On yaşında iken kendisine hadîs ezberleme ilhâm olduğu, onbir yaşında hadîs öğrendiği kimselerin hatâlarını bulmaya başladığı⁽⁵⁾, onaltı yaşında Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Vekî' İbnü'l-Cerrâh'ın kitaplarını ezberlediği ve müctehidlerin kitaplarını okuyup anladığı, yine bu yaşta (210/826 senesinde) annesi ve ağabeyi ile hacca gittiği bilinmektedir⁽⁶⁾. Onsekiz yaşında iken Sahâbe ve Tâbiûn'un hükümleri, fetvâları ve diğer sözlerine dâir kitap yazdığı, daha

3. Şemsüddin Muhammed bin Ali bin Ahmed ed-Dâvûdî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, Tahkîk: Afî Muhammed Ömer, 1.tab', 1392/1972, Kahire, II, 102; İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, Hizmet Gaz. ve Mat. Lmt. Şti. İstanbul, 1986, III, 217-228, İmâm-ı Buhârî Md.; Türkiye Gazetesi Rehber Ansiklopedisi, İhlâs Mat. ve Dağıtım A.Ş. yayınlarından, Hizmet Gaz. ve Mat. Lmt. Şti., İstanbul, Tarihsiz, III, 109-110, Buhârî Mad.

4. Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, Mektebetü'l-Müsennâ ve Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz, IX, 52-53.

5. Daha onbir yaşında iken hadîs ile uğraşmaya başladı. Meşhûr hadîs âlimi ed-Dâhilî'nin meclisine devâm etti. Zekâsının keskinliği ve hâfızasının gücüyle kendisini tanıyanların hayret ve takdîrlerini kazandı. Hattâ es-Sübki'nin anlattığına göre, hocası ed-Dâhili, hadîsle ilgili bazı hatalarını o zaman henüz onbir yaşında bulunan el-Buhârî'nin yardımıyla düzeltmiştir. Buhârâ'nın diğer âlimlerinden de ders alan el-Buhârî, bu meclislerde, dersler sırasında hocaları ile tartışmaya (müzâkereye) girecek kadar kabiliyet izhâr etmiştir(Bkz. Tabakâtüş-Şâfiyye, II, 4; Meydan Larousse, II, 623; İslâm Ansiklopedisi, II, 771; Dâiretül-Maârifil-İslâmiyye, Arapçaya çevirenler: Abbâs Mahmud, Abdül-Hamîd Yûnus, Ahmed eş-Sintenâvî, İbrâhîm Zekî Hûşîd, Mürâcaat: Muhammed Ahmed Câdü'l-Mevlâ Beğ, Vezâretü'l-Maârifil-Umûmiyye, 1356/1937, III, 419-420, C.Brockelmann, el-Buhârî md. Ayrıca M.Fuâd Abdülbâkî'nin ilâvesi, III, 422; Tabakâtül-Müfessirin II, 102; Miftâhüs-Seâde, I, 131.

6. Kendi memleketinde rivâyet edilen hadîslerin Muhammed bin Selâm, el-Müsnedî ve Muhammed bin Yûsuf el-Bîkendî'den dinlemiştir. Belh'te Mekkî bin İbrâhîm'den, Bağdâd'da Affân'dan, Mekke'de el-Mukrî'den, Basra'da Ebû Âsım ve el-Ensârî'den, Kûfe'de Ubeydullah bin Mûsâ'dan, Şâm'da Ebu'l-Muğire ve el-Firyâbî'den, Askalân'da Âdem'den, Humus'ta Ebul-Yemân'dan, Dimeşk'ta ise Ebû Müshir'den hâdis dinlemiştir (ez-Zehebî, Tezkiretül'Huffâz, II, 555. Hacca gittiğinde Hicâz'da bir müddet kalıp Mekke ve Medîne'de en meşhûr hadîs âlimlerinin derslerinde bulunmuştur. Dâiretül-Maârifil-İslâmiyye, III, 419, C. Brockelmann, el-Buhârî Md. Ayrıca M. Fuâd Abdülbâkî'nin ilâvesi, III, 422; ed-Dâvûdî, II, 102.

sonra Medîne'de Hazret-i Peygamber'in (s.a.s) kabri yanında, mehtaplı gecelerde ay ışığında, "et-Târîhu'l-Kebîr" isimli büyük kitâbını te'lîf ettiği kaynaklarda yazılıdır⁽⁷⁾. Bundan sonra, ilim tahsîli, özellikle hadîs dinlemek, okumak ve öğrenmek için birçok şehir ve memleket dolaştığı⁽⁸⁾, kendi ifâdesiyle ikişer def'a Mısır'a ve Şam'a, dört def'a Basra'ya gittiği, beş yıl Basra'da, altı sene Hicâz'da kaldığı, Mekke'de Şâfiî fikhını öğrendiği, muhaddislerle beraber Bağdâd ve Kûfe'ye sayılmıyacak kadar çok gittiği nazar-ı dikkate alınacak olursa, gıbtaya şâyân ilmî şahsiyetinin nasıl teşekkül ettiği bir nebze anlaşılabilir. Hadîs-i şerîf toplamak gâyesiyle, yurkarda bir kısmını zikrettiğimiz yerlerin yanısıra dolaştığı birçok şehir ve memleket, zamanında ilim merkezi olarak temâyüz eden yerlerdir.

Hemen hemen bütün İslâm târîhi boyunca, bilhassa hadîs ilmini öğrenmek için, meşhûr hadîs âlimlerinin bulunduğu ilim merkezlerine gitmek, ilim öğrenmek için önemli bir şart idi. Bu sebeple İmâm Buhârî de 16 yaşına geldiği 210 senesinde başlayarak yıllarca (40 yaşına kadar) ilim öğrenmek için pekçok ilim merkezine seyâhat etmiştir. Bu ilmî merkezler arasında Mekke, Medîne, Bağdâd, Basra, Kûfe, Mısır, Nişâbûr, Belh, Merv, Askalân, Dimeşk, Hıms, Rey, Kaysâriyye ve benzeri birbirinden çok uzak yerler bulunduğu ve o günün ulaşım imkânları göz önüne getirilecek olursa, işin ciddiyeti ve büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Muhtelif merkezlere yaptığı seyâhatlerinde, binden fazla âlimden hadîs ve diğer ilimleri öğrenmiş, kendisinin de başkalarına nakletmiş olduğu hususu kaynaklarda zikredilmekte ve hocaları sayılmaktadır⁽⁹⁾.

Muhammed el-Buhârî, gerek hocaların, gerek akrânının pek çok iltifâtlarına mazhar olmuştur. Büyük âlimlerden Ahmed İbn Hanbel "Horasan O'nun gibi birisini yetiştirmede" demiş, Alî İbnü'l-Medînî de: "İmâm Buhârî, kendisi gibi birini görmemiştir" sözlerini söylemiştir. Ahmed İbn Hamdûn ise, İmâm Müslim'in, imam Buhârî'ye gelip, ilimdeki üstünlüğünü görerek alnından öptüğünü, sonra da ona

7. ez-Zehbî, Tezkiretül-Huffâz, II, 555; Muhammed F.Abdülbâkî, A.g.e. III, 422; ed-Dâvûdî, aynı yer; Tabakâtüş-Şâfiyye, II, 4 v.d.

8. Mu'cemu'l-Müellifin, IX, 53; Hayruddin ez-Ziriklî, el-A'lâm, VI, 258-259. İlk semâi 205 senesinde olmuş, 210 senesinde, kendi memleketinde, vaktinin ileri gelenlerinden pekçok hadîs dinledikten sonra rihlet etmiş, Belh, Merv, Neysâbûr, Rey, Bağdâd, Basra, Kûfe, Mekke, Medîne, Vâsıt, Mısır, Dimeşk, Kaysâriyye, Askalân, Humus'da birçok âlimden de hadîs dinlemiş ve kendi ifâdesine göre 1080(binseksen) kişiden hadîs yazmıştır. (Bkz. M.Fuâd Abdülbâkî, A.g.e. III, 422). El-A'lâm'da bin hocadan ders dinlediği yazılıdır(Bkz. VI, 258-259). Hicâz, Irâk, Horasan ve Mâverâünnehr'de kendisi hadîs rivâyet etmiş ve henüz yüzünde sakal yokken muhaddisler ondan hadîs yazmışlardır. Bkz. aynı yer; Tabakâtul-Hanâbile, I, 277; Tehzîbüt-Tehzîb, IX, 50.

9. Şezerâtüz-Zehb, II, 134; Tabakâtül-Hanâbile (I, 271)'de hocaları arasında Mekkî bin İbrâhîm el-Belhî, Abdan bin Osmân el-Nervezî, Ubeydullah bin Mûsâ el-Absî, Ebû Âsım eş-Şeybânî, Ebû Bekr el-Humeydî, Yahyâ İbn-i Maîn, Alî İbnü'l-Medînî ve İmâm Ahmed zikredilmektedir. Aynı hocaları Taşkoprîzâde de zikredilmektedir. Bkz. Miftâhus-Seâde, I, 131; İbn-i Hacer, bunlardan başka hocalarını da saymıştır. Bkz. Tehzîbüt-Tehzîb, IX, 47.

şöyle dediğini nakletmiştir: "Müsâade et de ayaklarını da öpeyim, ey üstâdların üstâdı, muhaddislerin efendisi, hadîs illetlerinin tabîbi!". Bunu müteâkıben İmâm Müslim, bir hadis hakkında sorduğu suâle ondan cevap aldıktan sonra şöyle demiştir: "Sana, yalnız hased edenler düşman olur; şehâdet ederim ki, dünyâda senin bir eşin daha yoktur."⁽¹⁰⁾.

Buhârî'den hadîs-i şerîf işitip rivâyet edenlerin sayısının doksanbinden fazla olduğu, gittiği her yerde, etrâfının hadîs almak ve öğrenmek isteyenlerle dolup taşıdığı, meselâ Nişâbüra gittiğinde kendisini dörtbin kişinin karşıladığı yine kaynaklarda kayıtlıdır.

İmâm Buhârî, devrinin büyük ilim merkezleri olan Horasan, Irâk (bütün şehirleri), Şam, Hicâz, Mısır ve diğer İslâm memleketlerindeki en büyük hadîs âlim ve hâfızlarından uzun müddet dinlemek veya yazmak sûretiyle hadîs öğrendikten sonra, Bağdâd'a gittiğinde, kendisini imtihân için, sened ve metinleri değiştirilen 100 (yüz) hadîsi, asıllarına uygun okuyunca, hadîs ilmindeki hârikulâde kudret ve kuvvetini herkes görüp anlamış ve takdîr etmiştir.

Buhârî'nin ilminin çokluğuna, hadîs ilminde otorite olduğuna delâlet eden pek çok hâdise var ise de, bunlardan bir tanesini belirtmek bile onun durumunu ortaya koymak için kâfîdir. Şimdi, yukarıda zikri geçen, Bağdâd'daki imtihânın teferruatını ele alalım: İmâm Buhârî, Bağdâd'a geldiğinde, orada bulunan hadîs âlimlerinden çoğu toplanıp, onu imtihân etmek istediler. Yüz tane hadîs-i şerîfin metin ve sened kısımlarının yerlerini değiştirdiler. Bu şekilde değiştirdikleri hadîs-i şerîflerden, her bir kişiye on hadîs vererek, on kişiyi kendisine gönderdiler. Bunlar onun bulunduğu meclise gelerek, herbirisi yanlarında bulunan hâdisleri okuyup "Bu hâdis-i şerîfi biliyor musunuz?" diye tek tek sordular. On kişi onar hadîsi okurken, her birine, "ben, bu söylediğiniz şekilde bir hadîs-i şerîf bilmiyorum" cevâbını verdikten sonra, birinci kişiye ve müteâkıben diğerlerine, "senin okuduğun birinci hadîs-i şerîfin metni böyle, isnadı da şöyledir" diye başlayıp onların okudukları sıra ile birden yüze kadar bütün hadislerin sened ve metinlerini doğru bir şekilde okudu. Bu imtihân sonunda, orada bulunanların hepsi onun hâfızasının kuvvetini, hadîs ilmindeki yüksekliğini anlayıp kabûl ve takdîr etmişlerdir⁽¹¹⁾.

O, tanınmış birçok ilim merkezinde hadîs hocalığı yapmış, onun hadîs ilmindeki derecesi o kadar yükselmiştir ki Buhârî'nin bilmediği hadîs, hadîs değildir diyen âlîmler olmuştur. Hattâ Muhammed bin İshâk "Ben, gök kubbe altında, hadîsi, Muhammed bin İsmâîl el-Buhârî'den daha iyi bilen kimse görmedim" sözünü söylemiştir⁽¹²⁾.

10. Şezerâtüz-Zehab, II, 134-135; Tabakâtül-Hanâbile, I, 277; Miftâhus-Seâde, I, 132; Tehzîbüt-Tehzib, IX, 51.

11. Miftâhus-Seâde, I, 131-132.

12. Muhammed bin Ebî Hâtîm demiştir ki: "Hâşid bin İsmâîl ile diğer bir zâtı şöyle söyledilerken işittim: Buhârî, çocuk yaşta, bizimle hadîs dinlemeye geliyordu; günler geçtiği halde yazmıyordu. Biz de bunu kendisine söylüyorduk. Bunun üzerine dedi ki: Siz benim üzerime çok

Abdül-Hakk ed-Dehlevî'nin dediği gibi, Buhârî, hadîs ilmi ve âlimlerin imâmı olup muhaddisler arasında "emîru'l-mü'minîn fil-hadîs" ve "nâsıru'l-ehâdîsin-nebeviyye" lakablarıyla anılır. Büyük hadîs âlimi Müslim'in, biraz önce işâret ettiğimiz gibi, onun huzuruna gelince: "ey sözü güzel, üstâdlar üstâdı, hadîs âlimlerinin efendisi! Mûsâade buyur da, iki ayağını öpeyim" demiş olması, onun yüksekliğini çok açık bir tarzda ortaya koymaktadır. İmâm Tirmizî: "onun gibisini görmedim. Allah Taâlâ, onu, bu ümmetin zîneti kıldı", Alî İbnü'l-Medînî: "Onun gibisini görmedim", İbn-i Huzeyme ise: "Gök kubbe altında, hadîsi Buhârî'den daha iyi bilen, ondan daha çok hadîs ezberlemiş olan bir hâfız yoktur" sözlerini söylemişlerdir. Bazı âlimler de, onun, Allah Taâlanın, yeryüzünde yürüyen âyetlerinden bir âyet olduğunu ifâde etmişlerdir. Yine kendi zamanında, hadîsleri ezberleme, Kitap ve sünnetin ma'nâlarını anlama, zekâ, anlayış, ma'nâ çıkarma, ilim, fikhî ma'lûmâtın çokluğu, zühd ve vera', hadîs tarîklerini bilme, illetlerini anlama, keskin görüşlülük, kıymetli ictihâd ve istinbâtta bir eşinin olmadığı âlimlerce belirtilmiştir⁽¹³⁾.

Muhammed Buhârî, binden fazla hadîs âliminden, hadîs-i şerîf dinlemiş, öğrenmiş ve rivâyet etmiştir⁽¹⁴⁾. Hocaları arasında Ahmed bin Hanbel gibi büyük ve meşhûr âlimler de vardır. Hadîs ilmine hevesli olan kimseler, her taraftan gelip Buhârî'nin tadrîs halkasında bulunmak için, huzûrunda toplanmışlardır. Öyle ki derslerinde binlerce talebe bulunmuş ve kendisinden yetmiş binden çok veya yüzbine yakın kimse hadîs dinlemişlerdir. Bunlar arasında Müslim, Tirmizî, Fakîh Muhammed bin Nasr el-Mervezî, Nesâî, Sâlih bin Muhammed Cezere, Mutayyen, Ebû Kureyş Muhammed bin Cum'a, İbn-i Saîd Zür'a, Ebû Bekr bin Huzeyme, İbn-i Ebî Dâvûd, Ebû Hâmid İbnüş-Şarkî, Mansûr bin Muhammed el-Bezdevî ve Ebû Ab-

---

geldiniz; yazdıklarımızı bana getirin bakayım. Biz de yanımızda olanları ona çıkardık, onbeş binden ziyade idi. Bu hâdislerin hepsini ezbere okudu, öyle ki, biz kitaplarımızın, onun ezberindekilerden yazıldığına hükmedecek hâle geldik. Sonra, benim boşuna gelip gittiğimi ve vakitlerimi zâyi ettiğimi mi sanıyorsunuz? dedi. Bu hâdiseden sonra, onun önüne kimsenin geçemeyeceğini anladık" Bkz. Tezkiretül-Huffâz, II, 556; Tabakâtül-Hanâbile, I, 276-277; Miftâhus-Seâde, I, 132; İslâm Âlimleri Ans. III, 218.

13. Abdül-Hakk ed-Dehlevî, Eşi'atül-Lemeât Şerhu Mişkâtil-Mesâbîh, Mukaddime; Men. İslâm Meş. Ans. I, 500; Tezkiretül-Huffâz, II, 556-557; Tabakâtül-Hanâbile, I, 273; Miftâhus-Seâde, I, 132; Tehzîbüt-Tehzîb, IX, 52; İmâm, allâme, fakîh ve hâfız olan en-Nevevî (v.676/1277), Buhârî hakkında "Hadîste emîrul-mü'minîn" ünvanını kullanmıştır. Bkz. Tehzîbül-Esmâ vel-Lügât, Şeriketül-Ulemâ ve İdâretüt-Tibâatil-Müniriyye, Beyrût, tarihsiz, I, 67-76. Hâfız İbn-i Hacer (773-852/1371-1448) ise onu "cebelül-hıfz", "imâmüd-dünyâ" ve "sikatül-hadîs" sıfatlarıyla ta'rîf etmiştir. Bkz. Takrîbüt-Tehzîb, Tahkîk, ta'lîk ve takdîm: Abdül-Vehhâb Abdül-Latîf, Dârul-Ma'rife, Beyrût, 2.tab', 1395/1975, II, 44. Hayruddin ez-Ziriklî, onun hakkında "Hibrul-İslâm", "Hâfız-ı Hadîs-i Resûlillah (s.a.s)" ta'birlerini de kullanır. Bkz. el-A'lâm, 3. tab', Bas. yer ve tar. yok, VI, 258-259. ez-Zehabî ise, Şeyhul-İslâm ve İmâmul-Huffâz ta'birlerini kullanmışlardır. Bkz. Tezkiretül-Huffâz, II, 555.

14. Tezkiretül-Huffâz, aynı yer; Şezarâtüz-Zehab, II, 134; Tabakâtül-Hanâbile, I, 275.

dillah el-Mehâmilî gibi büyük ve tanınmış hadîs âlimleri de vardır⁽¹⁵⁾. Buhârâ'nın köylerinden biri olan Firebr'de Buhârî'den Sahîh'ini dinleyen Ebû Abdillâh el-Firebrî (v.320/932) demiştir ki: "İmâm'dan, Sahîh'ini, doksan bin kişi dinlemiştir. Şimdi, benden başka, ondan rivâyet eden kalmamıştır. Hocası Ahmed bin Hanbel, onun hakkında: "Buhârâ şehri, Muhammed bin İsmâîl Buhârî gibi bir kimse çıkar-mamıştır" dediği gibi, "Hadîsi ezberleyip hâfız olmak, Horâsân'dan dört büyük kim-seye nasîb olmuştur; onlardan biri İmâm Buhârî'dir" sözlerini de söylemiştir⁽¹⁶⁾.

Buhârî, geniş ilminin yanısıra o kadar takvâ, vera' ve zühd sâhibi bir zât idi ki, mükerrerler dâhil 7275 hadîs-i şerîfi ihtivâ eden ve Allahü Taâlâ'nın Kitâbından sonra en sahîh kitap olduğunda ittifak edilen "el-Camiu's-Sahîh"ini 600.000 hadîsten 16 sene zarfında seçerken⁽¹⁷⁾, kendi ifâdesine göre, her hadîsi kitâbına yazacağı zaman gusûl abdesti alıp iki rek'at namaz kılmış ve istihâre yapmıştır⁽¹⁸⁾. Bu, onun büyük irâde ve azminin, maddî ve ma'nevî yöndeki titizliğinin en bâriz alâmetidir. Bundan dolayıdır ki, Yûsuf bin İsmâîl en-Nebhânî, onu, Resûlullah'ın (a.s.) mucizelerinden biri olarak addetmektedir⁽¹⁹⁾. Kendisinden şüphesiz olarak nakledildiğine göre demiştir ki: "Ben bu Sahîh'i, altıyüzbin hadîs arasından seçerek yazdım. Kendimle Allahü teâlâ arasında bunu huccet kıldım. Bu kitapta sahîh hadîsleri bildirdim. Bununla beraber bu kitaba almadığım, sahîh hadîsler bunlardan çok daha fazladır⁽²⁰⁾. Rivâyete göre, -yukarıda da kısaca temâs ettiğimiz gibi- bu

---

15. Tezkiretül-Huffâz, aynı yer. Tabakâtül-Hanâbile'de (I, 271) İbrâhîm el-Harbî, Abdullah bin Muhammed bin Nâciye, el-Hüseyn bin İsmâîl el-Mehâmilî de kaydedilmektedir. İbn-i Hacer, Tehzîbüt-Tehzîb (IX, 47)'de, Tirmizî, Müslim, Nesâî'den başka, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbrâhîm el-Harbî, İbn-i Ebid-Dünyâ, Sâlih bin Muhammed el-Esedî, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, Muhammed bin Abdillâh el-Hadremî, el-Kâsim bin Zekeriyâ, İbn-i Ebî Âsım, İbn-i Huzeyme ve daha birçok zevâtı zikretmiştir.

16. Bu söz, Bendâr Muhammed bin Beşşâr'a da izâfe olunmuştur. O şöyle demiştir: "Dünyâ hâfızları dörttür. Rey'de Ebû Zür'a, Neysâbûr'da Müslim, Semerkand'da Dârimî, Buhârâ'da el-Buhârî'dir." Bkz. Tabakâtül-Müfessirîn, II, 102. Dâvûdî, Firebrî'nin sözüne bir ta'lîkte bulunup İbn-i Mâkûlâ'dan naklen Ebû Talha Mansûr bin Muhammed bin Alî el-Bezdevî'nin, Firebrî'den 9 sene sonra vefât ettiğini kaydediyor. Bkz. A.g.e., II, 103. Şezerâtüz-Zeheb, II, 135; Tabakâtül-Hanâbile, I, 274; Miftâhus-Seâde, I, 131; Tehzîbüt-Tehzîb, IX, 50, 51.

17. Tabakâtül-Müfessirîn, II, 103; Tabakâtül-Hanâbile, I, 275; Miftâhus-Seâde, I, 131.

18. Şezerâtüz-Zeheb, II, 136; Tabakâtül-Hanâbile, I, 274; Miftâhus-Seâde, I, 131; Tehzîbüt-Tehzîb, IX, 49.

19. Mênkıbelerle İslâm Meşhûrları Ansiklopedisi, I, 496 v.d.

20. Şezerâtüz-Zeheb, II, 134, 135; Tabakâtül-Hanâbile, I, 275, 276; Miftâhus-Seâde, I, 131; Tehzîbüt-Tehzîb, IX, 49. Arminius V ambéry de bu konuda şöyle demektedir: "194/809 senesinde Buhârâ'da doğan, müslüman muhaddislerin şeyhi (hocası), fakîh Ebû Abdillâh el-Buhârî'nin büyük kitâbı el-Câmiu's-Sahîh, bütün İslâm kültüründe, hadîsin en büyük merciidir. İbn-i Hallikân; yetmişbinden fazla ilim talebesinin bu kitâbı, bu hocada okuduğunu, bu kitâbın 600.000 hadîsi hâvî olduğunu, bunu cem' ve tasnîf için, el-Buhârî'nin 16 sene harcadığını

kitâbı, Mescid-i Hâram'da yazmış, her hadîsi yazmadan önce, zezem suyu ile gusletmiş, Makâm-ı İbrâhîm'de iki rek'at namaz kılmış, kendisine göre sahîh olduğu yakînen belli olan hadîsi, bu kitaba yazmış ve onaltı senede tamamlamıştır. Temize çekme işini ise, Medîne-i Münevvere'de, Resûlullah'ın (s.a.s) Kabri ile Minberi arasında yaptığı, her hadîs-i şerîfi, Resûlullah'a arz edip, rüyâ veya ilhâm yoluyla, kendisine, "bu, benim hadîsimdir" buyurduğunu yazmış olduğu da rivâyetler arasındadır. Sahîh-i Buhârî'nin, hadîse dâir yazılmış bütün kitaplarının en sahîhi olduğunda sözbirliği bulunması, hattâ Allah'ın Kitâbı Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahîh kitâbın Sahîh-i Buhârî olduğunun ifâde edilmesi, bu titizliğinin bir mükâfâtı olsa gerektir⁽²¹⁾.

Kendisinden önceki âlimlerin tasnîflerini inceleyen ve birçok eser te'lîf eden Buhârî, sırf sahîh hadîslere dâir kitap yazarların ilkidir⁽²²⁾. Kendisinden nakledildiğine göre, gördüğü bir rüyâ Sahîh'ini tasnîf etmesine sebep olmuştur. Demişti ki: "Rüyâda Peygamberimiz (s.a.s) gördüm; karşılarında ayakta duruyordum; elimde bir yelpaze vardı ve onunla Resûlullah'ı serinletiyor, mübârek yüzüne yaklaşmak isteyen sinekleri kovuyordum. Bu rüyâmı, bir rüyâ tabircisine anlattım. Sen öyle olacaksın ki, yalan sözleri, Resûlullah'tan uzaklaştırıracaksın şeklinde ta'bir etti. İşte bu ta'bîr, Sahîh'i yazmama sebep ve teşvîk unsuru oldu⁽²³⁾. Bu eserini tasnîfinde, hocası İshâk İbn Râheveyh'i tavsiyesinin de büyük tesiri olduğunu gözden uzak tutmamalıdır⁽²⁴⁾.

Mısır'dan Mâverâünnehr'e kadar tanınmış ilim merkezlerinde hadîs tadrîs ettikten sonra Buhârâ'ya dönen Buhârî, 30 Ramazan 256 ya'nî Ramazan Bayramı gecesi(31 Ağustos 870)'de Semerkand'ın köylerinden ve merkeze iki fersah (72 km) uzaklıktaki Hartenk'de vefât edip oraya defnedilmiştir⁽²⁵⁾.

---

zikreder. Buhârî, Semerkand'ın nâhiyelerinden birinde 256/869 senesinde vefât etmiştir." (Târîhu Buhârâ, s. 106)

21. Tabakâtül-Müfessirîn, II, 102; Miftâhus-Seâde, I, 134; İslâm Âlimleri Ans. III, 217; Men. İslâm Meş. Ans. I, 496 v.d.

22. el-A'lâm, VI, 258-259; Tehzîbüt-Tehzîb, IX, 54-55.

23. Şezerâtüz-Zeheb, II, 134.

24. Tahzîbüt-Tehzîb, IX, 49.

25. Mu'cemül-Müellifîn, IX, 53; el-A'lâm, VI, 259; Tezkiretül-Huffâz, II, 556; Tabakâtül-Müfessirîn, II, 104; Tabakâtül-Hanâbile, I, 278; Miftâhus-Seâde, II, 130, 133; Tehzîbüt-Tehzîb, IX, 48, 52; Ebul-Felâh Abdül-Hayy İbnül-İmâd el-Hanbelî, Şezerâtüz-Zeheb fî Ahbârî men Zeheb. Zehâiru't-Türâsi'l-Arabî neşriyatından, Beyrût, Tarihsiz, II, 134-135.

İmam Buhârî hakkında daha geniş bilgi almak için, O'nun muhaddis ve fakîh olarak ele alındığı 294 sahîfelik, "el-İmâmü'l-Buhârî muhaddisen ve fakîhen" isimli kitaba bakılabilir. Dr. el-Huseynî Abdül-Mecîd Hâşim tarafından te'lîf edilen eser, Kahire'de ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-tibâa ve'n-neşr isimli müessese tarafından tarihsiz olarak neşredilmiştir.